

ΑΡΘΡΟ

Φιλολογικά, Φιλοσοφικά, Ψυχολογικά και Θρησκευτικά Αρχέτυπα στο έργο του Καζαντζάκη

Γράφει ο Αλέξανδρος Ιερομνήμων

Οταν ο Καζαντζάκης αποκαλεί τον εαυτό του "Δον Ομηρο" χρησιμοποιεί ένα διπλό αρχέτυπο: Τον σύγχρονο επικό ποιητή στα χνάρια του αρχαίου μεγάλου, και τον χιμαιρικό κυνηγό ξεπερασμένων ιδεωδών.

Αλλά για να κατανοηθεί ο όρος αρχέτυπο παραθέτω ένα σχόλιο του Ευσταθίου του Θεσσαλονίκεια (12ος αιώνας), πάνω στο στίχο 931 της 22ης Ραψωδίας της Ιλιάδας: "διασκευάσαντος του ποιητού αρχετυπικώς ως εν τύπω χαρακτήρος". Και όταν ο Καζαντζάκης μιλάει για τον αποχωρισμό του από τον Αλέξη Ζορμπά, λέει: "Ένα πρωί, ξημερώματα, χωρίσαμε· εγώ τράβηξα πάλι για την ξενιτιά, αγιάστρευτα χτυπημένος από τη φαουστικλήν αρρώστια της μάθησης...". να λοιπόν τον Καζαντζάκη να πατεντάρει τον εαυτό του στα γνωστά λόγια του Φάουστ "Habe nun, ach Philosophie! Juristerei und Medizin, und leider, auch Theologie! Durchaus studiert mit heibem bemuhn" (1) κτλ. Οι αναζητητές της γνώσης ακολουθούν τα πιο αρχαία πρότυπα! Εκείνα της Εύας και του Αδάμ. Και ερχόμαστε στους Γνωστικούς Φιλοσόφους, των πρώτων χριστιανικών χρόνων, οι οποίοι γυρεύουν την γνώση και την τελείωση, είτε μέσα σε συνθήκες ακρουασικισμού ή σε οργιαστικά διονυσιακά ξεφαντώματα. Είναι γνωστός δέβαια ο ασκητισμός του Καζαντζάκη που αρκείτο να τρέφεται με ψωμί και τσάι στην αέναη αναζήτηση γνώσης. Αλλά και η σαγήνη που εξασκουσε στον ποιητή η μορφή του Βούδα είχει την πηγή της στην όψια της μάθησης: η λέξη Buddha ετυμολογείται ως ο αφυπνισμένος, ο πεφωτισμένος και προέρχεται από το ρήμα budh = παρατηρώ, κατανοώ, ενώ το ουσιαστικό buddh σημαίνει πνεύμα, διάνοια. Αλλά και στα παιχνίδια που έπαιζε ο διάβολος στις περιπέτειες του Καζαντζάκη και του Ζορμπά στο ομώνυμο μυθιστόρημα βλέπουμε και άλλα αρχέτυπα, άλλα προσώπια του Θεού (Καζαντζακική φράση).

Ο Θεός στη γλώσσα των Τσιγγάνων (Romani) λέγεται Devel (στην αγγλική η λέξη Devil σημαίνει διάβολος, αλλά οι δύο λέξεις είναι απλώς ομόηχες) και ετυμολογείται από τη Σανσκριτική riza VID, και την ελληνική ΟΙΔΑ = γνωρίζω. Στην πλοκή του Ζορμπά σημαντικό ρόλο παίζει η ενασχόληση του ποιητή με τη διασκευή δικού του αρχέτυπου του Βούδα, επιδίωξη της Γνώσης κι εδώ. Και ας είχε πει ο Εκκλησιαστής: "Οστις προσθέτει Γνώσιν, προσθέτει πόνον". Τί είναι λοιπόν τα διάφορα προσώπια, τα διά-

φορα αρχέτυπα, οι διάφορες μάσκες του Θεού εκτός από τη Γνώση πραγμάτων απρόσιτων στο Λαό και που υιοθετείται πως είναι εκφάνσεις εκείνων που δεν αποκαλύφθηκε ποτέ σε κανέναν; Και αυτή είναι η μεγάλη παγίδα στην οποία έπεσαν ακόμα και τα πιο μεγαλοφυή, τα πιο φωτισμένα, τα πιο νηπιετή ανθρωπίνα πνεύματα: γιατί διαισθάνεσαι το Θεό και ακολουθείς τον Κώδικα Ηθικής που εκείνος υιοθετείται ότι υπαγόρευσε, χωρίς να πολυξετάζεις το αν εκείνος είναι ομοούσιος ή ομοιούσιος.

Παντοδύναμος ή μεγαλοδύναμος και δεν τον αποκαλείς "κακό", όπως ο Ρουσό ή "Στρατηγό", όπως ο Καζαντζάκης, αλλά ούτε τον καταργείς, όπως ο Νίτσε, για να διδάξεις τον Υπεράνθρωπο. Βέβαια, όταν ο Καζαντζάκης στην Ασκητική του λέγει ότι "ο Θεός κινδυνεύει" εννοεί ότι ο άνθρωπος, ο οποίος είναι σκηνώμα του Θεού κινδυνεύει και συστρατεύεται με το Θεό για να σώσει τον άνθρωπο, τον ίδιο τον εαυτό σου. Η πρώτη συστηματική καταγραφή των φιλοσοφικών προτύπων, με αναφορά πάντοτε στην ανθρωπινή συμπεριφορά, έγινε από τον Αριστοτέλη στα "Νικομάχεια Ηθικά" του, όπου οι τύποι και χαρακτηριστες ανθρωπών αναλύονται ως προς την συμμόρφωση στο μέτρο, ή σε υπερβολές ύπαρξης της τάδε ή της δεινά ιδιότητας, με παραδείγματα παρμένα από περιστατικά (μύθους) στη ζωή των Ολύμπιων Θεών. Φαίνεται ότι ο Νίτσε βασίστηκε στην Αριστοτέλεια σύλληψη των αρχέτυπων για να προτείνει και αυτός με τη σειρά του δύο νέα: Το Απολλώνεο, και το Διονυσιακό, όπως αριστοτελητικά τ' ανέπτυξε στο έργο του "Γέννηση της τραγωδίας". Τα αρχέτυπα αυτά αντιπροσώπευαν για το Νίτσε όχι μόνο θεωρήσεις ζωής και εκφάνσεις τέχνης, αλλά και ανθρώπινους χαρακτήρες, διώματα, ολόκληρα. Ο μετρημένος, ο μη επιρροπής σε εξάρσεις, ο νηφάλιος, ο συχνά άτυχος, ακριβώς όπως ο Απολλών, με τις γυναικείς που αγάπησε, Καζαντζάκης, ασφαλώς θ' αναγνώριζε στον εαυτό του το Απολλώνεο στοιχείο, καταπιੰγοντας τις οποιοσδήποτε διονυσιακές ανησυχίες του (ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, πως ήταν ο γιος του Καπετάν Μιχάλη που ξεθυμάνει περιοδικά με διονυσιακά γλέντια που διαρκούσαν εβδομάδες ολόκληρες).

Αλλά και πάλι θα ένιωθε πως κάποιον ήταν λειψός. Γιατί αν ο Καπετάν Μιχάλης αντιπροσώπευε την πρωτόγονη δύναμη το "Elan Vital" (2) του Μπέρζον, ο γιος του ήταν (σύμφωνα με τη μαρτυρία της Γαλάτειας Καζαντζακή): "ένα παιδί, λιγότερο, με μακρά κανιά σαν λελέκι, ομορφούτσικο, μα άγαρμπο. Η ζωηράδα, η οδελτοσύνη, η ακρά-

τητη παιδική ανάγκη για τρεχάλες και παιχνίδια του λειπαν ολότελα. Οι κινήσεις του δεν δείχνανε περίσσημα ζωτικότητας, αλλά αποκλειστικά τη μηχανική ενέργεια τη χροιάζουμένη στο σώμα." Και ο Καζαντζάκης θα ήξερε βέβαια με οδυνηρή αυτογνωσία τις ελλείψεις του. Ετσι, και η πίστη στο Νιτοεϊκό Υπεράνθρωπο και το δέος και ο θαυμασμός μπροστά στον άξεστο αλλά υπερχερίζοντα δύναμη Καπετάν Μιχάλη, ήταν μια υποσυνείδητη προσπάθεια ν' αναπληρώσει με τη θαλερότητα του πνεύματος τις τυχόν ατέλειες του κορμιού. Τα αρχέτυπα του υποφέροντος Θεού ή Θεανθρώπου (Αδωνις, Ταμμούς, Ουρις), που ανέπτυξε στο μεγαλειώδες έργο του the Golden Bough, (3) ο James Frazer, θα πρέπει να ήταν το έναυσμα για τον Καζαντζάκη να επιχειρήσει τις δικές του παραλλαγές του υποφέροντος θεανθρώπου στα έργα "Χριστός Ξανασταυρώνεται" και "Τελευταίος Πειρασμός", αλλά η ψυχολογική ανάπτυξη του χαρακτήρα του Μανωλιού και των άλλων ηρώων του πρώτου μυθιστορήματος βασίζεται στα "Ψυχολογικά Αρχέτυπα του Συλλογικού Υποσυνείδητου", όπως αυτά αναλύονται στο ομώνυμο έργο της Cusan Juug.

Ετσι, όταν ο Μανωλιός αρχίζει να σκαλίζει μια μάσκα από ξύλο, ενώ ταυτόχρονα οι μύες του προσώπου του αρχίζουν να ιστολύονται και να μεταμορφώνονται τα χαρακτηριστικά του, σε ποιά παρόρμηση υπακούει; Συγχρόνως και οι άλλοι χωρικοί που θα γίνουν τα πρόσωπα της θείας τραγωδίας, υψίστανται ανάλογες αλλοιώσεις στον χαρακτήρα τους και στην τελειωτική σκηνή, πράττουν όπως τα αρχικά πρόσωπα της τραγωδίας θα είχαν πράξει.

Άλλες allusions (4) στο έργο του Juug συναντά κανείς ξανά και ξανά και στην Ασκητική του Καζαντζάκη: "Πίσω από τη ροή του κορμιού και του μυαλού μου, πίσω από τη ροή της ράτσας μου και των ανθρώπων, πίσω από τη ροή των ζώων και των φυτών, νογώ τρέμοντας τον Αόρατο που πατά όλα τα οράτα και ανεβαίνει" και ακόμα "Το σώμα σου είναι γιομάτο μνήμη. σαν ένας χρόνια φυλακισμένος, ξομπλιασες με αλλοκοτά δένδρα και στοιχεία, με σκοτεινές περιπέτειες, με κραυγές και χρονολογίες, τα μωράτσα σου και το στήθος." Εδώ το αρχέτυπο "Υποσυνείδητο" ταυτίζεται με το αρχέτυπο "Θεός". Και αλλού "Είμαστε ένα γράμμα ταπεινό, μια συλλαβή, μια λέξη από τη γιγάντεια Οδύσσεια. Είμαστε θυθισμένοι σ' ένα μεγάλο τραγούδι και λάμπουμε, όπως λάμπουν τα ταπεινά χοχλάδια, όσο είναι θυθισμένα στη θάλασσα" Κι ακόμα "Ξαφνικά μαντεύουμε κάτουθε και γύρω μας και μέσα στα έγκα-

τα της καρδιάς μας τις τυφλές, αγόρταγες, χωρίς καρδιά, χωρίς μυαλό δυνάμεις" και τέλος "Δεν φωνάζεις εσύ. Δεν φωνάζει η ράτσα σου μέσα στο εφήμερο στήθος σου. Δεν φωνάζουν οι γενεές των ανθρώπων στην καρδιά σου! Η γης ολάκερη με τα νεφά και τα δένδρα της, με τα ζώα, με τους ανθρώπους και τους Θεούς της μέσα στο στήθος σου φωνάζει". Και οι τελευταίοι αυτοί στίχοι παρηχούν ακριβώς τον Juug: "Τα βαθύτερα «στρώματα» της ψυχής χάνουν την ατομική μοναδικότητά τους όπως υποχωρούν ολοένα πιο μακριά στο σκοτάδι. "Χαμηλότερα κάτω" δηλαδή όπως πλησιάζουν τα αυτόνομα λειτουργικά συστήματα, αυτά γίνονται ολοένα συλλογικότερα έως ότου αυτά να σηματοποιηθούν και να σδήσουν στον σώματος την υλικότητα, να γίνουν δηλαδή χημικές ουσίες. Ο άντρας του σώματος είναι απλώς άνθρακας. Οθεν, στην ουσία η ψυχή είναι απλώς ο "κόσμος".

Θα μπορούσε να συνεχίσει κανείς επ' άπειρον ανακαλύπτοντας έτσι ότι το έργο του Καζαντζάκη είναι μία προσπάθεια εκκλαίκευσης των μεγαλοφυών σκέψεων και ιδεών των λαμπρότερων διανοητών όλων των εποχών. Αλλά σε αυτό το άρθρο γίνεται απλώς μια προσπάθεια να καταγραφεί ένα ελάχιστο μέρος από την erudition (5) του ποιητή. Και ο Καζαντζάκης, όπως τον διαβάζουν οι Έλληνες, δεν ήταν υλιστής, έζησε και αυτή είναι η τραγωδία του, σε έναν υλιστικό αιώνα.

ΣΗΜ.: 1. Εγω λοιπόν, αχ Φιλοσοφία! Νομική και Ιατρική, και δυστυχώς, επίσης Θεολογία! μέχρι τώρα σπουδάσει με ένθερμη προσπάθεια.

2. Ζωτική Δύναμη
3. Ο Χρυσός Κλώνος
4. Αναφορές
5. Πολυμάθεια